

πόσον τὰ ἐπὶ σκηνῆς πρόσωπα παριστάνοντο ὡς ἀπετρογγυλωμένα καὶ ἀπηρτισμένα ὀλόγητες ἢ ὡς πρόσωπα ὑποκείμενα ἀπολύτως εἰς τὰς ἰδιοτροπίας τῆς δραματικῆς ἀναγκαιότητος) διερωτᾶται μήπως διαπράττωμεν τὸ σφάλμα νὰ ὑποκαθιστῶμεν εἰς τὰ ὑπὸ τῶν προσώπων λεγόμενα καὶ εἰς τὰ περὶ τῶν προσώπων ὑπὸ τῶν ἄλλων λεγόμενα, τὰς ἰδικὰς μας ἀντιλήψεις καὶ προκαταλήψεις περὶ τοῦ πῶς ὄφειλον νὰ ἐνεργήσουν τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἢ περὶ τῶν εἰδικωτέρων κινήτρων τῶν πράξεων των, καθ' ἣν περιπτώσιν, τοῦναντίον, θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρήσωμεν ὅτι ἡ οἰκονομία τῆς Αἰσχυλείου δραματοποιίας ἐξετείνεται εἰς τὴν ἀπεικόνισιν δραματικῶς πιθανῶν, τ.ἔ. πειστικῶν, χαρακτήρων. Ἑρμηνευτικὰς δυσχερείας ὁμως παρέχει καὶ τὸ περὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ χοροῦ καὶ τὸ περὶ τῆς θεολογίας τοῦ Αἰσχύλου ζήτημα: Μέχρι ποίου σημείου ἐπηρεάζει ἡ συμμετοχὴ τοῦ χοροῦ τὴν πλοκὴν τοῦ δράματος καὶ τὴν διέγερσιν τῶν παθῶν; Κατὰ τί διαφέρει ἡ περὶ θεῶν ἀντίληψις, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται εἰς τὰ Αἰσχύλεια δράματα, ἀπὸ προγενεστέρων ἀντιλήψεων; Ποία ἡ συμβολὴ τοῦ ἰδίου τοῦ Αἰσχύλου εἰς αὐτὴν τὴν ἀντίληψιν; Πῶς διαφοροποιεῖται ἡ περὶ θεῶν ἀντίληψις ἀπὸ δράματος εἰς δράμα; Μέχρι ποίου σημείου ὁ ἄνθρωπος εὐθύνεται διὰ τὰς πράξεις του; Ποία ἡ σχέσις μετὰ τῶν χθονίων καὶ Ὀλυμπίων θεῶν; Τὸ δ' κεφάλαιον (σελ. 14-22) ἐξετάζει καὶ ἐρμηνεύει τοὺς Πέρσας, τοὺς Ἐπὶ Θήβας καὶ τὰς Ἰκέτιδας, τὸ ε' κεφάλαιον (σελ. 23-33) τὴν τριλογίαν τῆς Ὀρεστείας καὶ τὸ ζ' κεφάλαιον (σελ. 34-38) τὸν Προμηθεὺς Δεσμώτην: Καὶ ἐδῶ ἡ πυκνότης τῆς ἐκθέσεως συναρτᾶται πρὸς τὴν πλήρη καὶ σαφῆ εἰκόνα τῶν φιλολογικῶν ἀπόψεων, αἱ ὁποῖαι διευτρώθησαν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους. Πολλὰ ζητήματα παραμένουν ἀκόμη ἀνοικτὰ εἰς περαιτέρω ἔρευναν (οἷον εἶναι τὸ τέλος τῶν Ἐπὶ Θήβας καὶ ἡ γνησιότης τοῦ Προμηθεὺς Δεσμώτου), ὅπου ὁ ὑποκειμενικὸς χαρακτήρ τῶν χρησιμοποιουμένων κριτηρίων δυσχεραίνει τὴν ἐπίτευξιν ὁμοφωνίας. Τὸ ἔργον τοῦ Ireland κατακλείεται ὑπὸ χρησίμου βιβλιογραφικοῦ πίνακος.

Ἄμφοτερά τὰ δημοσιεύματα (ὥπλισμένα, ἄς σημειωθῇ καὶ τοῦτο, μὲ πολλὰς καὶ πυκνὰς σημειώσεις) ἀποτελοῦν πολυτίμους βοηθοὺς εἰς τὴν μελέτην τῶν οἰκειῶν θεμάτων καὶ δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὴν βιβλιοθήκην οὐδενὸς φιλόλογου.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Παν. Κ. Χρήστου, Ἑλληνικὴ Πατρολογία, τόμος Γ', Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1987. Σελ. 599.

Ὁ παρὼν Γ' τόμος ἐξετάζει τὸ πρῶτον μέρος τῆς Χριστιανικῆς γραμματείας τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰῶνος, ἐποχῆς καθ' ἣν ἐπιχειρεῖται ἡ δογματικὴ συγκρότησις τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ προηγούμενος Β' τόμος, οὕτινος παρουσιάσις ἐγένετο εἰς τὸν «Πλάτων» ἐν τόμῳ ΛΒ' / ΔΓ' (1980-1982), σελ. 438-9, ἐξήταζε τὴν Γραμματείαν τῶν τριῶν πρώτων αἰῶνων, περιόδου τῶν διωγμῶν.

Ὁ καθηγητὴς Χρήστου εἰς τὴν διάρθρωσιν τοῦ ὅλου ἔργου διακρίνει τρεῖς περιόδους τῆς πορείας τοῦ Χριστιανισμοῦ, τῶν ὁποίων αἱ συνθήκαι ὑπεγόρευσαν τὴν συγγραφικὴν δραστηριότητα ἐκάστης ἐποχῆς. Πρώτη περίοδος εἶναι ἡ τῶν Διωγμῶν κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας, ὅτε τὸ πνεῦμα τῶν ἡγετῶν καὶ τῶν

όπαδών του χριστιανισμού ήτο προσκεκολλημένον εις την διάδοσιν και στερέωσιν τῆς πίστεως και τὴν προστασίαν ἀπὸ τῶν παντοίων διώξεων. Δευτέρα ἡ μετὰ τὴν διακήρυξιν τῆς ἀνεξίθρησκείας διὰ τοῦ Διατάγματος τῶν Μεδιολάνων τοῦ 313, ὅποτε ἀρχίζει ἡ πάλῃ ἐπικρατήσεως κατὰ τῆς εἰδωλολατρίας διὰ τῆς ὀργανώσεως τοῦ δόγματος. Καὶ ἡ τρίτη ἀρχίζει ἀφ' ἧς περὶ τὸ 380 ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδοσίος καθιστᾷ ἐπίσημον θρησκείαν τοῦ κράτους τὸν χριστιανισμόν, ὅποτε ἀρχίζει τὸ πνεῦμα τῆς ἀντεπιθέσεως κατὰ πάσης εἰδωλολατρίας. Ὁ συγγραφεὺς μὲ βλέμμα ὀξὺ διακρίνει ὅτι ἡ ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τοὺς κινδύνους και τὰς πιέσεις ὠθεῖ πάντοτε τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὑπερβολάς, εἰς σκληρότητα και εἰς ἐμφυλίους διαμάχας, τῶν ὁποίων ἡ ἠχὼ ἀνευρίσκειται εἰς τὰ ἔργα τῆς γραμματείας τῆς ἀντιστοίχου ἐποχῆς, οὕτω δὲ ἐξηγεῖ και τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παντοίων αἱρέσεων. Σημειοὶ ἐπίσης τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, ἰδίως τοῦ Πλάτωνος τοῦ Ἀριστοτέλους και τῶν Νεοπλατωνικῶν, εἰς τὰς Πατερικὰς σκέψεις ἐν μέτρῳ, εἰς τινὰς αἰρετικούς δαυιλῶς καθὼς και εἰς τὴν Δύσιν.

Ἡ κατανομή τοῦ περιεχομένου γίνεται καθ' ὕλην, κατὰ συγγένειαν συγγραφῶν και κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα. Τὰ δὲ περιεχόμενα διακρίνονται α) εἰς Συνοδικὰ και διατάξεις, κανόνας (λειτουργικὰ κείμενα, ποιήματα, λόγια) β) εἰς Ἀσκητικὰ (Ἡρώες τῆς Ἐρήμου, ὄσιοι, συστήματα ἀσκητικῆς) και γ) εἰς Ἑρμηνευτικὰ και Ἀπολογητικὰ (Ἑρμηνευταί, Ἱστορικοὶ συγγραφεῖς και χρονογράφοι ὀρθόδοξοι και αἰρετικοί, ὁ Ἀθανάσιος και οἱ Ἀλεξανδρινοὶ τοῦ Δ' αἰῶνος).

Εἰδικώτερον ἐκτίθενται ἀρχικῶς τὰ κείμενα και αἱ διατάξεις τῶν ἀναριθμητῶν τοπικῶν συνόδων και τῶν Οἰκουμενικῶν ἀπὸ τῆς Α' μέχρι τῆς ἐπὶ Δρῦν μὲ λεπτομερῆ και σαφῆ περιγραφὴν τῶν συμφωνιῶν, διαφωνιῶν, νοθειῶν, ἐρίδων, ἀνταγωνισμῶν, σοφιστειῶν και πολιτικῶν ἀναμίξεων. Μὲ περιγραφὴν τῶν ἀναριθμητῶν συμβόλων τῶν προτεινομένων ὑπὸ τῶν διαφόρων τοπικῶν ἢ γενικῶν συνόδων ἱεραρχῶν. Ὁ συγγραφεὺς καθιστᾷ σαφῆς πόσον και ἡ ὑπὸ τινῶν μεγάλων ἱεραρχῶν καταγγελλομένη ἀνάμιξις τοῦ ὄχλου εἰς ἀνοίκειον συμμετοχὴν εἰς θέματα κρίσεως λεπτοτάτων θεολογικῶν και φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν εἶναι ἄτοπος και προκαλεῖ ἐπικινδύνους κοινωνικὰς και ἐθνικὰς διαταραχὰς και ἀνηκέστους ζημίας. Περιγράφονται τὰ εἶδη τῶν ὄντως αἰρετικῶν ἢ φαινομενικῶς ἀνορθόδοξων ἀντιλήψεων, ἐξ ὧν ἀφορισμὸς και ἐκπτώσις σωρηδὸν διαφορῶν ἱεραρχῶν ἢ και μὲ τὴν ἀλλαγὴν αὐτοκράτορος ἐπάνοδος τῶν πολλὰκις και ἐξώσεις και ἐξορίαι τῶν ἀντιπάλων. Εἶτα ἐκτίθενται λεπτομερῶς αἱ διατάξεις και οἱ Κανόνες ποῦ συνετάχθησαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, αἱ διάφοροι λειτουργίαι ποῦ καθιερώθησαν, τὰ δημιουργήματα τῆς λογίας ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως και οἱ Ὕμνοι. Ἀκολουθοῦν τὰ λαμπρὰ ἀναλυτικὰ κεφάλαια περὶ τῆς Ἀσκητικῆς γραμματείας μὲ τὰς μεγάλας μορφὰς τῆς Ἀντωνίου, Παχωμίου, Ἀμμωνος, Θεοδώρου, Μακαρίου κλπ. Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ὑπάρχουν ἐσφαλμένοι τινὲς χρονολογήσεις (κατὰ ἓνα αἰῶνα —ἐκ προφανοῦς παραδρομῆς) διὰ τὸν διωγμὸν τοῦ Γαλερίου 403, σελ. 116, και διὰ τὸν βίον Ἀντωνίου 385 και 405, σελ. 127. Τὰ ἰδεώδη τοῦ μοναχικοῦ βίου, τὰ συστήματα τῆς Ἀσκητικῆς, αἱ μορφαι και τὰ συγγράμματα και αἱ βιογραφίαι τῶν μεγάλων ἀναχωρητῶν και ὀσίων ἐκτίθενται ἐν ἐκτάσει. Ὅμοιος μὲ πληρότητα ἐκτίθεται ἡ Ἑρμηνευτικὴ και Ἀπολογητικὴ Γραμματεία μὲ τὰς μορφὰς τῶν Ἀπολογητῶν και τὴν σειρὰν τῶν ἱστορικῶν συγγραφῶν και χρονογράφων ὀρθόδοξων τε και αἰρετικῶν, ἰδίᾳ τῶν ἀρειανικῶν ἀπειραρίθμων ὑποαιρέσεων. Τὸ τελικὸν κεφάλαιον ἀφιερῶται εἰς τὸν ἡρωϊκὸν και πολυπαθῆ γίγαντα, τὸν Ἀθανάσιον, τοὺς συγχρόνους Ἀλεξανδρινοὺς και τοὺς μετ' αὐτὸν, μὲ τελευταῖον τὸν θαυμάσιον χριστιανὸν ἐπίσκοπον, γενναῖον πολεμιστὴν

και ἔθνικὸν λόγιον Συνέσιον Κυρήνης, γεννηθέντα ἐξ ἔθνικῶν ἐκ τοῦ γένους τῶν Ἑρακλειδῶν, ἀθλητὴν καὶ γενναῖον ὑπερασπιστὴν τῆς πατρίδος του, εὐδόκιμον χριστιανὸν συγγραφέα καὶ ποιητὴν, ταυτίζοντα τὴν Νεοπλατωνικὴν Τριάδα πρὸς τὴν χριστιανικὴν, γράψαντα δὲ καὶ ὕμνους εἰς τὴν δωρικὴν διάλεκτον μὲ ἀνακρεόντειον γλαφυρότητα. Οὗτος ἐφονεύθη ὑπὸ βαρβάρων μόλις ὑπερτεσσαρακονταετῆς.

Εἰς ἕκαστον κεφάλαιον καὶ εἰδικώτερον εἰς κάθε ὑποδιαίρεσιν κεφαλαίου παρατίθεται πλήρης βιβλιογραφία, εἰδικὴ δι' ἕκαστον συγγραφέα καὶ εἰδικὴ δι' ἕκαστον θέμα εἰς ἐκπληκτικὴν ἔκτασιν καὶ πληρότητα. Ὁ συγγραφεὺς, διακεκριμένος θεολόγος, ἐξεικονίζει μὲ σαφήνειαν καὶ πληρότητα τὰς σκέψεις, τὰς ἰδέας καὶ τὴν γραπτὴν τῶν διατύπων τῶν Χριστιανῶν πνευματικῶν ἡγετῶν καὶ συγγραφέων τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰῶνος ἐπὶ τῶν θεμάτων τῆς πίστεως καὶ τῆς λατρείας τῆς νέας θρησκείας, τὰ ὅποια ἀπησχόλησαν, ἀρμοδίως καὶ ἀναρμοδίως, ἐπιφελῶς καὶ ἐπιβλαβῶς τὸ Κράτος, τοὺς κληρικοὺς, καὶ τὸν λαὸν ὀλόκληρον. Κατέδειξεν ὁ συγγραφεὺς ὅτι ἡ πολυπραγμοσύνη καὶ ἡ ἀναρμοδία ἀνάμιξις τοῦ ὄχλου εἰς θέματα ἀπρόσφορα δι' αὐτὸν ἔγιναν πρόξενα κακοῦ εἰς τὴν περίοδον τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰ., ὅπως τοῦτο συνέβη καὶ εἰς τοὺς παλαιοὺς χρόνους καὶ ὅπως δυστυχῶς συνεχίζεται καὶ σήμερον.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

G. C. Nordquist, *A Middle Helladic Village: Asine in the Argolid* (Acta Universitatis Upsaliensis Boreas. Uppsala Studies in Ancient Mediterranean and Near Eastern Civilizations 16), Uppsala 1987, 195 pp., 23 Tables, 106 figs.

Ἡ περὶ ἧς πρόκειται διατριβὴ τυγχάνει δόκιμος. Στόχος αὐτῆς εἶναι, εἰ δυνατόν, νὰ παρασχεθῇ μία πλήρης εἰκὼν τῆς Μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς. Διὰ τοῦτο ἡ συγγραφεὺς Miss Gullog C. Nordquist, ἐκτὸς τῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων τῶν ἐν Ἀσίνῃ τῆς Ἀργολίδος σουηδικῶν ἀνασκαφῶν τῆς περιόδου 1922-1930, εἰς τὴν ἐργασίαν αὐτῆς παρέχει καὶ εἰδήσεις τινὰς περὶ τοῦ κλίματος καὶ τῆς φύσεως τῆς ἐξεταζομένης περιοχῆς κατὰ τε τὴν ἀρχαιότητα καὶ σήμερον, μετὰ δεξιότητις συνυφαίνουσα τὰς ἐξ Ἀσίνης, Λέρνης καὶ Τίρυνθος ἐπὶ παλαιότερων ἐδρημάτων θεμελιωμένας ἀπόψεις τῆς. Διὰ τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων, ἅτινα προσπορίζει αὐτῇ τοῦτ' αὐτὸ τὸ θέμα τῆς, ἡ Ν. δὲν παραλείπει τὴν ἐξέτασιν καὶ τῶν ζωικῶν καὶ φυτικῶν ἰδίᾳ καταλοίπων, ὡς εἶναι ὁστὰ ἀνθρώπων καὶ ζῴων καὶ ὑπόλοιπα φυτικῶν οὐσιῶν.

Ἐκ τῆς συγγραφῆς καταδεικνύεται σαφῶς ὅτι ἡ Ν. διεξῆλθε τὰ ἡμερολόγια τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Σουηδικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν τῆς δεκαετίας 1920, ὡς καὶ τὸ ἐν Frödin καὶ Persson, *Asine, Results of the Swedish excavations 1922-1930*, 1938 δημοσιευμένον ὑλικόν, τὸ ὅποσον συμπληροῖ ἐν τινι μέτρῳ. Ἐπίσης ἡ σ. ἔλαβε ὑπ' ὄψιν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ αὐτοῦ Ἰνστιτούτου, οὕτινος ἡ συμβολὴ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιολογίαν εἶναι μεγίστη, τὰ γενόμενα κατὰ τὴν δεκαετίαν 1970.